

Filozofija i riječ *

Razgovor s dr. Gholamhosseinom Ebrahimijem Dinanijem

Razgovarali: Fatemeh Fena i Seyyed Arab

Profesore Dinani, čitajući vašu knjigu *Filozofija i polje govora*, nalazimo kako čovjekova sposobnost spoznavanja Svijeta i sebe u njemu ne bi bila zamisliva bez (filozofskog) mišljenja i govora, odnosno riječi. Filozofija i govor / riječ ustvari su nutrina i vanjšina jedne iste zbilje koju ja kao čovjek poimam i sebi posvješćujem, a onda govorom otvaram vrata prema svijetu i kroz tu komunikaciju ustvari nudim svijetu moje razumijevanje njega samog. Govor je, dakle, naša reflektirana recepcija Svijeta! Ispravite me ako griješim.

Da. Vidite, u toj mojoj knjizi na jednome mjestu citiram jednu predaju u kojoj se kaže: “Prvi govor koji dopre do uha mogućega svijeta bijaše ‘budi’.” Ovo je veoma zanimljivo. Bog je, dakle, rekao “budi” i ono “bi”. U “preegzistentnome” času Bog je Uzvišeni bio, postojao i ničega drugoga nije bilo. Ništa osim Njega nije bivstvovalo. Sve drugo bilo je ništa. A, onda, Bog veli “budi”. Kome on to govori “budi”. Nečemu što već jeste ili nečemu što nije, što ne postoji? Ne bi imalo smisla govoriti “budi” nečemu što već “jeste”, a kako je ono “budi” odjeknulo u preegzistentnome času u kojem ničega osim Boga nije bilo, još bi manje imalo smisla da Bog svoj bivstvovodavni nalog “budi” upućuje samomu Sebi.

---

* Preuzeto iz: *Ketab-e mah-e falsafe*, 1390 (2011), broj 49

Možda bih mogao kazati da se čitava moja knjiga koju ste spomenuli može sažeti i sukusirati u ovu rečenicu. U Kur'anu imamo eksplicitan stavak u kojem se govori: "Kad Bog voli da nešto bude, on kaže 'budi' i ono biva." E, sad, postavlja se pitanje, ako ničega nije bilo osim Boga, kome je Bog rekao "budi". Čudesno pitanje, zar ne? Ako ga otvorimo i zaronimo samo u ovo pitanje, mogli bismo onamo otkriti svekoliku budističku, hinduističku, islamsku, kršćansku i židovsku filozofiju, što se baš ne bi dopalo savremenoj zapadnoj filozofiji, recimio Wittgensteinu. No, vratimo se onom pitanju: Kome Bog reče budi? Ko je primatelj ovoga naloga? Rekli smo, bilo bi bez ikakva smisla da Bog sebi kaže "budi". A čemu će drugome kazati, ako već ničega mimo Njega nije bilo?

Nije li ono "budi" upućeno Njegovu manifestiranju i očitovanju?

Ne. Bog se manifestira, očituje, putem Svojih imena, a Njegova imena nisu odvojiva od Njega samoga, tj. ako je on postojao, postojala su imena, te stoga nije mogao reći "budi" ni Svojim imenima. Gnostici su kazali kako se ono "budi" odnosi na "e'ayan al thabita" (pritajene realitete). Sve što postoji od onoga preegzistentnoga časa i što će postojati dok je svijeta i vijeka, još u onom preegzistentnom času, bilo je u znanju Božijem? Nije li? Je li Bog znao za ovaj naš razgovor? Naravno da je znao. Ovaj je naš razgovor prije njegova ozbiljenja u materijalnom svijetu bio prisutan u Božijem znanju, tj. za Boga je bio prisutan na način znanja. A nije bio prisutan u značenju stvarnog, nematerijalnog prisustva. Obratimo sada pažnju. Ovo je malo teško razumjeti. Dakle, prisutnost nečega u Božijem znanju nije isto što i njegovo ozbiljenje u materijalnom svijetu. Kad govorimo o tim "pritajenim" realitetima i oslovljavamo ih na ovaj način, to je stoga što su na neki način "između" postojanja i nepostojanja. Riječ je o njihovoj prisutnosti (hudur), ali ne i ostvarenosti. Inače, u vezi s uprisutnjenim znanjem (znanjem po prisutnosti – 'ilm huduri) i danas postoji mnogo nejasnoća i zabuna, jer ljudi pokušavaju stvoriti predodžbu o ovome znanju, odnosno pojmiti ga, zaboravljajući da su poimanje i predodžba izvan domena prisutnosti. Dakle, čim je znanje svedeno na pojam, onda već ne možemo govoriti o prisustvenom znanju. Ovaj naš razgovor, kako rekoah, bio je prisutan u Božijem znanju, a sada je naš razgovor prisutan i u svojoj ostvarenosti. E, ta prisutnost ovoga razgovora, ovog stola i svega oko nas, zajedno s

nama, u Božijem znanju i prisutnost svega ovoga u ovdašnjoj i sadašnjoj ostvarenosti, dva su različita stadija jedne prisutnosti. Ovaj razgovor u Božijem znanju i u ovome materijalnom ostvarenju jesu jedan isti razgovor, ali u različitim stadijima. Kako da kažem?! Jedno su, ali i nisu jedno. Kako da pojмимо ovo “stadij”? Kako da pojasnim to da su jedno a da i nisu jedno? Jedno su po štastvu, a dvoje su po razini egzistencije. Postojanje ovoga razgovora u Božijem znanju na višoj je razini bitka, a ovo materijalno postojanje na nižoj.

Dobro. Kome se onda Bog Uzvišeni obraća riječju “budi”? Svim bićima. Rekao je “budi” i onda sve u svom vremenu biva bićem. Ustvari, zbilja sve postoji, sve “jesti”, ništa ne “ništi”. Nema nebića. Ništa ne nastaje iz ničega. Doduše, ovdje postoje određene aporije, postoje sporenja između različitih škola mišljenja. Tako će budisti kazati jedno, muslimanski teolozi ašarijske škole drugo, filozofi poput Mulla Sadraa Širazija i Ibn Sinaa, treće. Ovi potonji (filozofi) kazali su da ne može nešto nastati iz ničega. Ništa “ništi”, ne “jesti”. Dakle, ono što “jesti”, “jestilo” je i prije, bilo je prisutno, tj. postojala je njegova prisutnost, ali ne i njegova ostvarenost. Riječ je ovdje o razinama bitka (egzistencije), odnosno njegovoj stupnjevitosti.

Vratimo se na temu našega razgovora. Šta je, naime, govor? E, i govor ima svoje razine, stupnjeve. Jedna je njegova razina npr. ovo što čujemo dok ovdje razgovaramo. To su izrijeci i glasovi. Ima li govora bez glasa? Ako nema glasa, govor neće doprijeti do uha. A šta je glas? Treperenje. Ja dišem, pluća su mi aktivna i moj dah, tj. zrak koji izlazi iz pluća kroz moje grlo i usta proizvodi glas. Kako ekonomično, zar ne? Ja svakako, govorio ili ne, dišem. E sad, Bog mi je dao da to disanje mogu iskoristiti za još jednu važnu funkciju čovjekovu, govor. Zrak koji izdišemo izlazi kroz grlo i usta i na tom putu prolazi preko glasnih žica. Kakav samo aparat. Pa imamo, tako, glasove, od grlenih, do prednjenepčanih, zubnih i sl. U našem ih je jeziku 28, u drugim jezicima isto ili nešto više od toga. Od tih glasova sklapamo riječi, a od njih rečenice. Koliko rečenica možemo sastaviti od tih dvadeset i osam glasova? Nebrojeno mnogo. Kako pravimo smislene rečenice? Imamo li kakav kriterij za to? Sigurno da imamo. E taj kriterij više nije glas, već misao. A trebamo li kriterij i za mišljenje? Naravno. Onda, mišljenje nije dovoljno kao kriterij. Da, mišljenje tvori rečenicu, ali na temelju kojeg kriterija? Mišljenje je mišljenje.

Mišljenje donosi sud.

Zašto? U tome i jeste velika aporija. To su nam posvijestili savremni filozofi na Zapadu, ali na to je još davno obratio pažnju i veliki Al-Farabi. Govorimo, dakle, o strukturi, recimo strukturi jezika. Vidite, nešto o čemu je čuveni Farabi govorio i pisao prije hiljadu godina, predmetom je pažnje savremenih zapadnih filozofa. Da dovoljno pozanremo Farabija, ne bismo s tolikim ushićenjem danas čitali Čomskog. I, ne samo Farabi, već još prije njega Aristotel i drugi. Struktura je mišljenje, ali kakvo mišljenje? Kriterij je ono mišljenje koje je uređeno, strukturirano. Kriterij je sam čovjek. Slobodno možemo kazati: kriterij je izvorna, primordijalna narav čovjeka – fitra. Da, fitra ili fitret i danas je predmetom pažnje i govorenja mnogih muslimanskih autora, s tim što nerijetko i ne znanju o čemu govore. Ako mene pitate, kazat ću da je, ustvari, riječ o umu. Ali, ne bilo kakvu umu, ne običnom umu, nije ovdje riječ o umu ovoga ili onoga čovjeka, mudraca, političara ili trgovca. Riječ je o čistom umu koji se ne bavi partikularijama, umu u njegovu korijenu i izvoru. E, to je struktura o kojoj govore i savremeni filozofi jezika. Da, to je onaj logos o kojem govore grčki filozofi još prije Platona i Aristotela, a o kojemu u više navrata govori i Farabi u svome djelu *Al-Huruf*. Čovjek je logos. Čovjek je životinja koja ima logos. Kažu, čovjek je životinja koja govori. Da, to je govor, ali ne govor kao zvuk. Nije to samo zrak, niti glas, niti slovo. Da, jeste sve to, ali i nešto mimo toga, iznad i iza toga. Ja sada govorim, zar ne? Gdje je izvor toga govora? U plućima, glasnicama? Ne. Idući za izvorom govora, neizostavno dolazimo do uma. Čistoga uma koji u stanovitom višestepenom procesu biva očitovan u obliku riječi koje svoje značenje i smisao opet duguju umu odnosno iz njega se izljevaju. Bog je, kako nas i Kur'an uči, stvorivši čovjeka, podučio imenima svim. Podučio ga je svemu što bi moglo biti iskazivo. Aristotel kaže: Čovjek je živo biće govora, a Kur'an kaže: Čovjek je biće podučeno imenima svim. Koliko je tih imena? Koliko je onoga što je iskazivo govorom? Potencijalno, beskonačno mnogo.

Vi spadate u one naše malobrojne filozofe današnjice koje nije moguće pozicionirati u jednu konkretnu školu, jedan ogranak islamske filozofije. O svim značajnijim muslimanskim filozofima i pravcima islamske filozofije vi ste napisali poneko djelo. U nekim

od vaših djela, poput onoga koje nosi naslov *Avantura filozofskog mišljenja u svijetu islama*, čitatelja vodite nekom vrstom vlastitoga intelektualnog putovanja, koje na izvjestan način počinjete s Al-Farabijem, a kojem kao da nema kraja. Nije to puka historija filozofije. Kada govorite i o savremenim tokovima filozofske misli, neprestano se vraćate u povijest. U svome najnovijem djelu, koje je i povod za ovaj razgovor, dakle knjizi *Filozofija i polje govora*, ukazujete na tijesnu i suptilnu povezanost govora i uma izvan bilo kojeg konkretnog filozofskog mišljenja. U kakvom je odnosu ova vaša knjiga s dosadašnjim vašim djelima?

Da, dobro ste to primijetili. Može se reći da proučavanje filozofije za mene i jeste svojevrsno putovanje kroz vrijeme. Jako sam znatiželjan, pogotovo sam sklon upoređivanju novijih filozofskih ostvarenja s idejama i razmišljanjima naših velikih filozofa u prošlosti. Upravo ti uvidi nerijetko su i glavni motivi za pisanje mojih knjiga. Može se reći da su to putovanja kroz prostor i vrijeme filozofije. Ja sam jako znatiželjan istražiti dostignuća moderne i postmoderne zapadne filozofije. Poticaj za to nalazim i u osobenostima vremena kojem svjedočimo, i o kojem su s hvale vrijednom brižnošću, zabrinutošću za čovjeka, za život, pisali zapadni autori. O strahotama ovoga vremena, npr., jako zanimljivo zbori Martin Heidegger. Ili, recimo, Wittgenstein. To je veoma zanimljiva osoba. Odrekao se prilično lagodnog života, pa i materijalnih dobara, da bi pomogao razrješenju zagonetke života. Došao je do vrlo važnih i zanimljivih zaključaka. Naravno, s nekima od njih ne mogu se složiti, ali njegov napor uistinu je vrijedan poštovanja. Ovdje želim kazati koliko je važno za naše ljude da proučavaju zapadnu filozofsku misao, premda ne bez prethodnih uvida u našu bogatu i osebujnu filozofsku tradiciju. Naprotiv. Takvo što bilo bi kontraproduktivno. Naš čovjek koji nema nikakva uvida u vlastitu filozofsku tradiciju, upustivši se u avanturu proučavanja zapadne filozofije, vrlo brzo biva opčinjen nekim idejama, recimo Wittgensteinom, pa se ponaša kao da je otkrio svijet. A svijet je i ranije postojao, uključujući i svijet filozofije. Na koncu, ni moderna zapadna filozofska misao nije nastala ni iz kakva vakuuma, ona je duboko utemeljena u grčkoj filozofskoj tradiciji. Mi imamo problem kontinuiteta, tačnije diskontinuiteta. Nije dovoljno poznavati Mulla Sadraa i njegov *Asfar*, npr. Šta se u našoj filozofskoj tradiciji događalo u stoljećima poslije njega? Nije dovoljno prevesti tri-četiri knjige glaso-

vitih zapadnih filozofa da bi se postalo vrsnim poznavaoцем zapadne filozofije, baš kao što nije dovoljno ni pročitati *Asfar* da bi se postalo muslimanskim filozofom. Mi moramo pažljivo iščitavati i vlastitu i literaturu nastalu na Zapadu, voditi dijalog i sa svojim prethodnicima i sa zapadnim filozofima, i na koncu, omogućiti njihov međusobni dijalog kroz naša djela. I, da, mi moramo dopustiti znanju, znanjima, znanosti, da nas vodi, a ne pokušavati biti autoritetima tome znanju. Mi ne možemo zapovijedati znanju, već mu omogućiti da se razvija.

Naš susret s drugim znanstvenim i filozofskim tradicijama treba biti susret dijaloga, razgovora?

Naravno. Filozofija nije ništa drugo do razgovor, dijalog. Da nema dijaloga, razgovora, ne bismo ni imali potrebu za govorom, zar ne? Ja sam stoga jedan od svojih radova naslovio s “Nasiruddin Tusi, filozof dijaloga”. On je zaista bio filozof dijaloga, ali, iako je riječ o našem filozofu, kod nas je još uvijek nedovoljno poznat. Filozofija je dijalog i govor je dijalog, razgovor. Nema govora bez razgovora, i nema razumijevanja. Mnogo je nerazumijevanja i nesporazuma, recimo onaj između filozofije i religije, koji su plod odsustva istinskoga dijaloga i spremnosti da se upoznamo. Ali, umjesto da upoznaju, ljudi optužuju, dijaboliziraju, optužuju za herezu i sl. Od toga niko nema koristi. Bez razumijevanja se ništa na ovome svijetu ne može razriješiti. I, svakako, tu je neizostavna i spremnost na promjenu mišljenja. Ja npr. nekada nisam imao visoko mišljenje o Gazaliju, ali sam vremenom, ostvarujući uvid u neka njegova djela koja ranije nisam imao priliku čitati, ustanovio da se radi o velikom misliocu.

S perzijskog preveo: Nermin Hodžić